

mi preme puntualizzare, non entrando nel merito se influenze italiane nei singoli paesi ci furono e se queste fossero dirette o indirette, volute o non volute, è doveroso precisare che, per avere presa, tali idee dovevano poggiare su un terreno fertile locale e su una classe dirigente almeno in parte pronta a recepire tali concetti. Perciò credo sia di indubbia utilità la visione generale della situazione internazionale che l'autore dà in vari punti del testo ed anche della situazione politica interna dei vari paesi. Senza una visione ampia della trattazione, quest'ultima sarebbe decisamente lacunosa.

Quello che vorrei ulteriormente mettere in risalto è l'immediata diffusione dell'immagine fascista all'estero, ovvero pochi mesi dopo la salita al potere di Mussolini. Sebbene inizialmente circoscritta, negli anni a venire si fece largo tra alcuni esponenti di spicco del panorama politico nei vari paesi dell'Europa orientale. In questi primi anni è verosimile che Mussolini ed il suo regime non fossero ancora abbastanza stabili e forti all'interno per lanciarsi verso l'esterno. Non che non c'è ne fosse l'intenzione, come dimostra il mantenimento di due organizzazioni tra loro diverse, ma con scopi simili, quali i Fasci italiani all'estero e l'Istituto per l'Europa orientale. Più probabile che il duce non se lo potesse permettere per non rischiare di compromettere, di pregiudicare l'ancora fragile equilibrio interno ed anche la sua immagine internazionale. Non è quindi da considerarsi attendibile l'affermazione che non si volesse esportare il fascismo: ciò è ampiamente dimostrato nelle pagine di questo libro. Il lavoro delle varie associazioni e dei vari enti preposti all'azione di propaganda sono più che sufficienti per dubitare dell'asserita non volontà d'influenza negli affari altrui.

Citando lo storico polacco Borejsza, che anche Santoro prende più volte in prestito, direi che inizialmente l'attenzione per il fascismo in Europa centro-orientale si sviluppò per il solo fatto di esistere in Italia. L'attenzione fu poi ulteriormente accresciuta dal Concordato stipulato da Mussolini con il Vaticano nel 1929, almeno in quei paesi dove la popolazione era più legata alla religione cattolica. Il fascismo italiano risultava interessante perché era riuscito a mantenere in piedi le istituzioni tradizionali e soprattutto aveva mantenuto alla Chiesa un posto di rilievo all'interno dell'organizzazione statale, risolvendo allo stesso tempo l'impellente problema dell'avanzata comunista. La simpatia per il fascismo, grazie anche alle numerose istituzioni, tipo la Dante Alighieri non era quindi una peculiarità di circoli elitari o correnti estremiste, ma si stava diffondendo tra la massa.

In seguito alla vittoria nazionalsocialista nella vicina Germania, che andava gradualmente accentuando i suoi toni aggressivi, Mussolini dovette reagire. Con la creazione dei CAUR pensava di raggruppare le varie e variegiate formazioni fasciste sparse per il mondo e riunirle sotto la guida di Roma, centrale del fascismo,

arginando così ideologicamente la potenza tedesca. La propaganda germanica nell'Europa centro-orientale era però sostenuta da mezzi imponenti, mentre l'apparato italiano era tutt'altro che impeccabile. I CAUR si davano il loro bel da fare soprattutto al riguardo delle sanzioni che colpirono l'Italia in seguito al suo attacco in Africa. Nel delicatissimo periodo della fine degli anni '30, Mussolini era però rimasto inesorabilmente indietro rispetto all'alleato Hitler, che teneva economicamente e finanziariamente in pugno l'intera Europa centro-orientale. E' infatti la propaganda del Führer che domina. E sono d'accordo con l'autore del libro, che la politica italiana non riesce a tener testa al ben più tenace concorrente tedesco. La tentata politica di potenza italiana si trasforma così nel bel mezzo della guerra mondiale in una catastrofica situazione di pressoché totale impotenza.

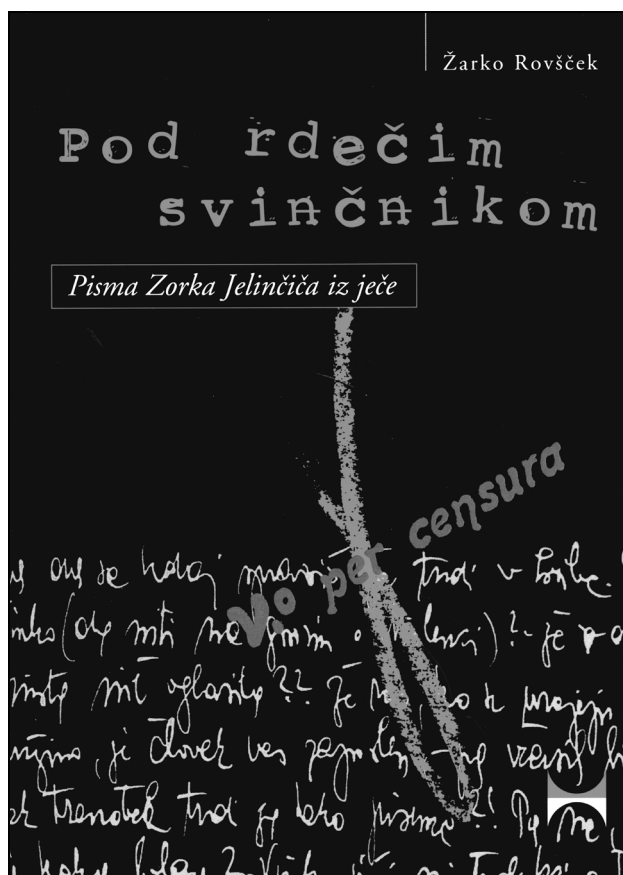
Borut Klabjan

Žarko Rovšček: POD RDEČIM SVINČNIKOM. PISMA ZORKA JELINČIČA IZ JEČE. Gorica – Trst, Sklad Dorče Sardoč – Založništvo tržaškega tiska, 2005, 309 str.

Zorko Jelinčič je bil eden od najmarkantnejših likov narodnega aktivizma in antifašističnega odpornišva na Primorskem v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Po študiju na ljubljanski univerzi, ki ga je moral po očetovi nenadni smrti opustiti, je postal vodilni aktivist na Gorškem, kjer se je angažiral na kulturnem, prosvetnem in drugih področjih organiziranega delovanja za blagor slovenske narodnostne skupnosti. Že pred ukinitvijo slovenskih in hrvaških ustanov ter prepovedjo vsake oblike javnega izražanja jugoslovanskim "drugorodcem" se je posvečal tudi podtalnemu političnemu delu, leta 1927 pa je bil med ustanovitelji ilegalnega gibanja, ki je zajelo celo Julijsko krajino in ga danes poznamo z imenom TIGR. Kot politično osveščen in razgledan intelektualc je bil s pisanjem v ilegalnih glasilih te organizacije eden glavnih navdihovalcev radikalnega odpora proti fašističnemu režimu in hkrati med njegovimi izvajalci. To ga je privedlo tudi pred posebno sodišče za zaščito države, ki ga je v nadaljevanju prvega tržaškega procesa leta 1931 v Rimu obsodilo na 20 let zapora. Leta 1939 so ga po treh amnestijah predčasno izpustili, vendar je moral ob italijanskem vstopu v vojno kot politično nezanesljiva in italijanski državi nevarna oseba v internacijo. Po razpadu Italije se je vključil v partizansko gibanje, po osvoboditvi pa se je ponovno angažiral na najrazličnejših področjih organiziranega delovanja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji in

ostal aktiven vse do prezgodnje smrti leta 1965. Zgodovinski zbornik, ki je izšel leta 2000 ob 100-letnici Jelinčičevega rojstva, razkriva poliedričnost, intelektualno širino, kulturno zavzetost in organizacijske sposobnosti človeka, na katerega zasluge spominjajo tudi doprsni spomenik in ulica v Novi Gorici ter planinski dom na Črni prsti. Ravno tako povedna je njegova več kot štiristo enot obsegajoča bibliografija, s spisi in študijami, ki segajo od stare zgodovine, etnologije, gornštva, domoznanstva in likovnih kritik, do političnih analiz in zapisov o protifašističnem delovanju. Leta 1994 so izšli v knjižni obliki njegovi spomini, kot zadnji izmed osebnih pričevanj protagonistov "prvega antifašizma v Evropi" po Škrapovih, Špangerjevih, Sardočevih, Sfiligojevih, Žerjalovih in drugih memoarnih prispevkih, brez katerih bi bilo poznavanje tistega poglavja slovenske in evropske protifašistične zgodovine močno okrnjeno. Delo, ki ga tu predstavljamo, je sedaj še en pomemben zgodovinski prispevek, sicer intimnejše narave, ker se nanaša na Jelinčičevo zasebno in družinsko sfero, a nič manj zanimiv za razumevanje miselnosti, likov, usod in življenja, prežetega z ekstremnimi življenjskimi preizkušnjami, ki so zaznamovale Jelinčičevo generacijo.

Delo *Pod rdečim svinčnikom* prinaša korespondenco, ki jo je Zorko Jelinčič vzdrževal z družinskimi člani, s sorodniki in z nekaterimi prijatelji kot zapornik v rimski Regini Coeli, San Gimignano in Civitavecchi (1930–1939) ter kot interniranec v Isernii (Campobasso, 1940–43). Gre za 115 pisem iz raznih zasebnih arhivov, ki so prišla delno na dan že v času obhajanja "Jelinčičevega leta" (2000), predvsem po tolminskem simpoziju in izidu zbornika o Jelinčičevem življenju in delu, ki sta imetnike opozorila na pomen te dokumentacije. Takrat se je porodila tudi zamisel, da bi korespondenco ponudili javnosti v monografski publikaciji. Delo, ki je danes pred nami, pa je veliko več kot samo zbirka sicer vsebinsko bogatih pisem, nad katerimi je – kot opozarja že naslov – bdela neizprosna roka fašistične cenzure, ki je omejevala pisce v izražanju. Avtor in urednik knjige Žarko Rovšček je poskrbel tudi za zajetno uvodno študijo, v kateri predstavlja korespondente in druge v pisemih nastopajoče osebe Jelinčičeve družine in družine Zorkove žene Fanice Obidove. S pomočjo samih pisem in druge dokumentacije ter ustnih pričevanj, ki jih je zbral na terenu, okarakterizira vsak posamezni lik in, kar je še posebej pomembno, opozori na vidike, ki se včasih kažejo eksplicitno, mnogokrat pa se skrivajo med vrsticami oziroma v ozadju napisanega in so zaznavni samo s poglobljanjem v relacije med protagonisti. Iz tega zornega kota in iz branja pisem, ki jih v knjigi povezujejo odlomki iz Jelinčičeve knjige spominov in umeščajo v čas zgodovinskega dogajanja, se relacije pokažejo v vsej svoji zapletenosti, v luči različnih osebnih značajev, odnosov do življenja in politike, ki je neizogibno omejevala tudi najiskrenejšo ljubezenske vezi.

Obdobje, ki ga pokriva korespondenca, je čas Jelinčičevega prisilnega političnega mirovanja in življenjskih strategij, ki jih politični zapornik in konfiriranec udejanja, da se dan za dnem prebija skozi oddaljenost in skrbi za svoje drage, da premaguje tesnobo strogo nadzorovane izolacije od ostalega sveta, a tudi, kolikor mu je dopuščeno, da razvija misli na politična dogajanja, o katerih pa zaradi cenzure v pismih ne sme spregovoriti. Pisanje je v teh pogojih in prav zaradi teh omejitev izredno pomembno kot oblika premaganja razdalje do najdražjih, hkrati pa kot samoohranitveno intelektualno in duhovno početje. Ker je bila korespondenčna izmenjava po zaporniškem pravilniku omejena, je bila s tem pogojena izbira naslovnikov, pisemski papir pa je bil tako dragocen, da se je pisava zmanjšala do meje čitljivosti in zapolnila belino do zadnjega kvadratnega centimetra. Zanimivo je, da so lahko pisali tudi v slovenščini, kar je omogočalo, da se je intenzivnost izražanja poglobila, vendar za ceno počasnejšega romanja pisem, ki so morala, preden jih je "rdeči svinčnik" odobril, še mimo prevajalca. Zato je bila tudi izbira jezika premišljena in v skladu z vsebovanimi sporočili, zaradi katerih je moralo priti pismo hitreje do naslovnika ali je lahko do njega potovalo dalj časa.

Kot rečeno, korespondenca odslkava raznolikost nastopajočih karakterjev in razmerja med njimi, odstirajoč

kolektivno sliko, ki je mimo splošne prežetosti z mladane svetimi narodoljubnimi in antifašističnimi načeli dokaj razgibana in na nekaterih mestih zelo kontroverzna. Na to kompleksnost posebej opozarja avtor pri izrisovanju likov, njihovih življenjskih izbir in usod. V Jelinčičevi družini se srečamo z Zorkovo materjo Josipino, gospodinjjo in hišno avtoriteto, ki je ob prežgodnji smrti moža Ferdinanda vzgojila 9 otrok in se je po Zorkovi aretaciji kljub političnim pritiskom branila odhoda iz Gorice v Jugoslavijo, da bi ohranila prepotrebni življenjski vir – moževo pokojnino. Bolj v ozadju ostaja Zorkov starejši brat Ciril, ki je v Jugoslaviji stopal po očetovi učiteljski poti in bil vseskozi politično angažiran za "primorsko stvar", a se v spletu družinskih vezi kaže nekoliko odmaknjeno. Vidnejše so podobe Jelinčičevih deklet, ki jim Zorko s čutom starejšega brata v pismih in mislih posveča veliko prostora. Tu so, vsaka s svojimi življenjskimi izbirami, najstarejša Milena, Nada, Anda, Vera in najmlajša Mira, ki je edina ostala z materjo v Gorici, medtem ko so se ostale skupaj z brati, narodnoobrambno angažiranim Slavkom, nekoliko bohemskim Ljubom in že omenjenim Cirilom legalno ali ilegalno odselile v Jugoslavijo, kjer se je v Jesenicah udomačila Jelinčičeva "emigrantska kolonija". Tak množični izseljenjski korak je bil povezan z begom pred neprijaznim političnim okoljem, ki je postalo z Zorkovo obsodbo za člane njegove družine še nevzdržnejše. Pripisati pa ga je mogoče tudi strogosti Jelinčičeve matere, ki se je zlasti pri dekletih kresala z njihovimi osebnimi načrti in mladostnimi željami po prostosti.

Generacijska trenja in problematična razmerja so označevala tudi odnose v družini Zorkove žene Fanice Obid in nič manj razmerja med Fanico in Zorkovo materjo Josipino. Fanica prihaja ob Zorku do izraza kot enako izstopajoča in pravzaprav še markantnejša osebnost celotnega sorodstvenega konteksta, ne samo kot življenjska sopotnica in mati dveh hčera, ampak z močjo svojih misli, intelektualnih sposobnosti, požrtvovalnosti in človeških vrednot. Značajnost, ljubezen do študija, občutljivost za socialno in posebej žensko problematiko ter narodna zavednost so jo po eni strani že v dobi šolanja za učiteljski poklic vpregli v kulturno in politično delovanje (časnikarstvo, pisateljevanje, angažiranost v komunističnih vrstah), po drugi so jo vodili v spor s konservativnim in klerikalno usmerjenim očetom. Globoko analitično soočanje z zastrašujoče spreminjajočim se svetom jo je tesno povežalo s pesnikom Srečkom Kosovelom vse do njegove smrti. Ljubezenska zveza z Zorkom Jelinčičem v drugi polovici dvajsetih let pa je pomenila zanjo tudi aktivno, pa čeprav "neuradno" delovanje v ilegalni organizaciji, ki je, kot je znano, načeloma odklanjala ženske, a je Fanica vseeno bila kot Zorkova družica de facto tigrovska aktivistka. Angažiranost in delovanje moža sta ob njegovi aretaciji privedli tudi njo v več kot eno leto trajajočo konfinacijo, ki jo je

kot "uvod" v življenje okusila v Basilicati tudi njena in Zorkova hčerka Rada. Rojstvo Rade, septembra 1929, samo nekaj mesecev pred očetovo aretacijo, in poroka med Zorkom in Fanico, julija istega leta, ko sta bila oba že zasledovana in močno izpostavljena nevarnosti aretacije, sta dogodka, ki kažeta na življenjski pogum, ki ga je v ljubezensko zvezo vnašala Fanica, medtem ko je imel Zorko predvsem o spočetju otroka v tako hudih okoliščinah pomisleke. Fanici pa je materinstvo vlivalo že takrat in s časom vse bolj občutek prvotnega smisla obstoja, kar je dokazala z izčrpajočim delom za preživetje in za materialno pomoč zaprtemu možu, z ilegalno emigracijo v Celje v iskanju boljših gospodarskih možnosti in manj tegobnega ozračja zase in za otroka. Dokazala ga je z devetletnim "ločenim", a neomajnim sopotništvom z zakonskim tovarišem, kljub temu, da je ob misli na dolžino njegove zaporne kazni in občutkom – kot je zapisala –, da ne bo "dočkala Abrahamove starosti", izgubljala vero v skupno družinsko življenje, ki mu okoliščine niso dovolile, da bi resnično zaživelo. Zato je bila Zorkova izpustitev leta 1939 v tem smislu osrečujoča, čeprav le za kratek čas. Rada je takrat prvič zavestno spoznala očeta, Fanica se je odločila za povratek domov, hčerka pa je ostala na študiju v Sloveniji. Kmalu sta z Zorkom pričakovala novega družinskega člana, hčerko Jasno, ob rojstvu katere je Faničino življenje usahnilo, medtem ko je Zorka čakala internacija.

V tem trenutku je prišla do izraza že prej vedno prisotna in požrtvovalna Faničina sestra Vika, ki je ob svojih prevzela skrb še za Faničino in Zorkovi hčerki. Tudi Vika je zelo izstopajoča oseba in korespondenca, ki ovrednoti ta do danes malo znan lik, kaže na močno medsebojno navezanost ter solidarnost med sestrama kot tudi z Zorkom. O enakem odnosu ne moremo govoriti med Fanico in Jelinčičevo materjo, in kot se zdi, z Zorkovo družino kot tako, o kateri lahko beremo, da je Fanica "ni marala". Glede Zorkove matere je jasno, da sta si bili svetovnonazorsko preveč oddaljeni, da bi se mogli razumeti, in da bi lahko Faničin svobodomiselni, uporniški ter nekonformistični duh lahko dobil priznanje v tradicionalnih kulturnih pojmovanjih vloge ženske in njenega obnašanja v družbi. Korespondenca, ki s svojo datumsko kadenco skandira potek časa in ponuja bralcu pravo globino zgodovinskega dogajanja, pa daje slutiti tudi dinamiko odnosov med zakoncema. Ločenost in popolnoma drugačno življenje ter potrebe se zrcalijo v različnih skrbih, stiskah in tegobah, ki jim Fanica zaradi telesne oslabelosti vse težje kljubuje. Ravno tako puščajo globoke sledove na Zorkovem telesu (ne nazadnje zaradi mučenja, ki ga je moral prestati) in v njegovi duši. Kažejo se tudi v spreminjajočih se pogledih na življenje in samem odnosu do politike. S tem v zvezi so zanimivi Zorkovi etični pomisleki, ko so se mu v začetku leta 1939 že skoraj odpirala vrata zapora, a pod pogojem zaobljube, da se ne bo več ukvarjal s politikom. Na koncu se je sprijaznil s temi pogoji in materi napisal, da se

hoče "pomiriti z zakoni". Fanica pa si je iz srca želela, da bi to storil, ker je imela "dovolj vsega, tudi narodnega mučeništva". O teh problemih se je izrazila še ostreje, ko je možu potožila, da sta bila slaba politika, ker bi si bila drugače bolje postlala, napravila pa sta veliko napak in si priborila "samo mižerijo". S politiko takrat ni hotela več živeti, želela si je samo notranjega miru. Otrok je bil edino, za kar se ji je zdelo vredno delati in ljubiti. Poznavajoč Faničin lik, je jasno, da teh stališč ni mogoče interpretirati kot preprosto odrekanje boju zatiranih in v smislu obupanja pred premočnim fašističnim sovražnikom, ampak kot dokaz dinamičnih odnosov in kompleksne psihologije, ki je bila lastna tudi neomajnim upornikom iz prvih bojnih vrst.

Bralec bo v knjigi našel še veliko podobnih vidikov in elementov, ki pomagajo spoznavati ljudi in čas. V uvodni besedi se avtor Žarko Rovšček, ki je leta 2000 uredil tudi Jelinčičev zbornik, spominja svojih dvomov, da bi se moglo že temeljitim obdelavam Jelinčičevega življenja in dela še kaj bistvenega dodati. Ko se je lotil pričujoče knjige pa je spoznal, da se vendarle "vedno še kaj najde". Ta trditev je splošno veljavna in knjiga nakazuje smer, v kateri bi bilo vredno nadaljevati z raziskovalnimi prizadevanji. Raznarodovanje in antifašistični odpor med svetovnimi vojnami sta skupaj z narodnoosvobodilno borbo najboljše raziskani tematski področji primorske polpretekle zgodovine. O njih je na voljo obsežna literatura, s tem da je bila pozornost posvečena predvsem političnim vidikom, organiziranemu narodnoobrambnemu udejstvovanju, "velikim dogodkom" in "pomembnim datumom", ki so se (tudi zaradi spominskega obhajanja) najgloblje vtisnili v primorsko kolektivno zavest. Dela, kot pričujoče, pa opozarjajo na potrebo po izpopolnjevanju zgodovinskega mozaika z navidezno manj izrazitimi delci, ki sliki dodajo večdimenzionalno ozadje, jo naredijo kompleksnejšo in zato realnejšo. Če upoštevamo, da so bili pod fašizmom Slovenci prisiljeni k popolnemu političnemu in kulturnemu molku ter da so arhivski viri za zgodovino Julijske krajine iz tistega časa večinoma izraz zatiralskih italijanskih oblasti, lahko razumemo še večji pomen, ki ga ima vsak dokument, iz katerega je neposredno mogoče razbrati misli, občutke, izkušnje izstopajočega lika kot tudi povprečnega človeka. Ugotovimo lahko tudi, da imajo za potrpežljivo iskanje in preučevanje na tem področju velike zasluge samo formalno neprofesionalni zgodovinsopisci, kot je Žarko Rovšček. V želji, da bi še naprej tako zavzeto vztrajal, mu dolgujemo iskreno pohvalo in zahvalo.

Aleksej Kalc

Mateja Režek: *MED RESNICNOSTJO IN ILUZIJO. SLOVENSKA IN JUGOSLOVANSKA POLITIKA V DESETLETJU PO SPORU Z INFORMBIROJEM (1948–1958)*. Ljubljana, Modrijan, 2005, 224 str.

Konec lanskega leta je izšla temeljna zgodovinska študija o političnih in ideoloških spremembah v Sloveniji in Jugoslaviji v petdesetih letih 20. stoletja avtorice Mateje Režek, znanstvene sodelavke na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Pred nami je sistematična in znanstveno korektna raziskava enega najbolj zapletenih in protislovnih obdobjev v slovenski in jugoslovanski povojni zgodovini – desetletja po sporu z Informbirojem, ki v slovenskem zgodovinsopisu doslej še ni bilo raziskano in kritično predstavljeno. Knjiga, ki je hkrati avtoričina doktorska disertacija, temelji na številnih in raznovrstnih virih, med katerimi prevladuje arhivsko gradivo najvišjih slovenskih in jugoslovanskih državnih in političnih ustanov, opremljena pa je tudi z večinoma še neobjavljenimi fotografijami, ki smiselno dopolnjujejo in zaokrožujejo vsebino knjige.

